

GELENEKSEL FIKRA - MODERN FIKRA

Traditional Anecdote - Modern Anecdote

Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU*

ÖZ

Fıkra, hemen her toplumun eğlenme, öğrenme ve eğitim araçlarından biridir. Her fıkranın güldüreceği düşünülmemelidir. Yüzyıllardan beri her toplumda var olan fıkra için Türkler bazen *latife*, bazen de *nükte* gibi adlar vermişler. Günümüzde Batı'dan alınan *anecdote/aneddot* kelimesi de kullanılmaktadır.

Günümüze kadar yapılan fıkra incelemelerinde ele alınmayan bir konu, bu makalenin ana konusu olarak ele alınmıştır. Çeşitli fıkra sınıflandırmalarında alt dal olarak görülen fıkra grupları en az sayıya indirilerek iki dal belirlenmiştir. Bu terimler/adlar bugüne kadar bu açıklıkla ele alınmamıştır. Bu görüş bir öneridir, tartışmaya açıktır.

Eskiden beri anlatılagelen binlerce fıkranın yanına son yüzyıl içinde yenileri eklenmiştir. Geleneksel fıkraların insan, eşya ve konu kadrosu aşılmış, yeni insan tipi oluşmuş, dün olmayan eşyalar kullanılmıştır. Bu gelişmeler modern fikrayı oluşturmaktadır. Ancak, son yıllarda üretilen bazı fıkralar, her iki türü de içine alacak zenginliktedir. Eskiden, daha çok yaşanan olaylar fikrayı oluştururken günümüzde fıkralar uydurulmakta yani üretilmektedir.

Bu tür fıkraların bazıları farklı kültürlerden alınıp yeni ortama uyarlanmıştır. Aslında bazı fıkraları uyarlamak anlaşılabilir açınsındandır yararlıdır, ancak özgün şekliyle kullanılması daha uygun olanlar da vardır. Özellikle bir kelimeye / bir cümleye dayanan fıkraların genişletilerek de anlatılması mümkündür.

Ayrıca, modern bir fıkranın ilgi görmesi benzer modern fıkraların da üretilmesine yol açabilir. Genel Ağ ortamı bu konuda güzel örnekler sunmaktadır.

Konu, yazımızda örnekler ve gerekçeleri ele alınıp bir sonuca ulaşılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler

Fıkra, geleneksel fıkra, modern fıkra, insan, eşya, konu.

ABSTRACT

The anecdote is one of entertainment, learning and education tools. It should not be thought that every anecdote would make people laugh. Turks sometimes called the anecdote, which has existed in every society since centuries as *joke* or *wit*. Today, the word *anecdote*, which was adopted from the West, has also been used.

An aspect that has not been discussed in anecdote researches done until now was discussed as main subject of this article. Anecdote groups that are assessed as sub-branches in different anecdote classifications were minimized and two branches were determined. These terms/names have not been discussed clearly to date. This opinion is a suggestion and disputable.

New anecdotes have been added as well as thousands of anecdotes that have been told from of old. Human, object and subject position of traditional anecdotes have been overcome and a new human type has been a formed and new object that have not existed yesterday. These developments create the modern anecdote. However, some anecdotes, which have been produced lately, have the richness to include both types. While events experienced frequently were forming an anecdote in the past, anecdotes are being romanced, namely produced.

Some of this type of anecdotes have been taken from different cultures and adopted into the new environment. Actually, adopting some anecdotes is useful in terms of understanding; however, there are anecdotes that are more appropriate to use authentically as well. It is also possible to tell the anecdotes which base on a specific word / sentence.

Furthermore, attracting attention of an anecdote may cause producing similar modern anecdotes. World Wide Web environment presents nice samples about this subject.

Samples and reasons of the subject will be discussed and we will try to conclude.

Key Words

Anecdote, traditional anecdote, modern anecdote, human, object, subject.

* Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi (E), saimsakaoglu@hotmail.com.

Yüzyıllardan beri daha çok *nükte*, *latife*, vb. adlarıyla anılan fıkra kavramı, günümüzde Batı'dan alınan bir kelime olan *anekdot*'la da ifade edilmektedir. Bu terimler üzerine vaktiyle bazı meslektaşlarımız eğildikleri için burada asıl konuya geçmeden önce bu kavramların hatırlanmasının uygun olduğu görüldü. Anadolu ağızlarında da fıkra karşılığı olarak farklı terimlerin kullanıldığı unutulmamalıdır. Ayrıca Türk dünyasında da fıkrayı karşılayacak olan farklı kavramlar yer almaktadır.

Yakın zamanlara kadar iki meslektaşımızın ortaya koyduğu fıkra sınıflamalarına bağlı kalınarak değerlendirmeler yapılmıştı (Yıldırım 1976: 20-21; Gözaydın 1977: 204-207). Günümüzde de bunlardan ilki geniş kitlelerce uygulanmaktadır. Bu arada başka bir araştırmamızın (Sakaoğlu 1976: 86-87), Dursun Yıldırım'ın sınıflamasına farklı bir açıdan yaklaştığının da hatırlatılmasında yarar vardır.

Elbette elinde çok sayıda fıkra örneği bulunan kişiler, o malzemeye bağlı kalarak sınıflama yapabilirler, ancak bu sınıflamalar bütün fıkralar için kalıcı olamaz. Ayrıca belli konulardaki fıkraları, mesela doktor, avcılık, hırsız, vb. konulardaki fıkraların sınıflaması da, genel bir sınıflamadan öte sadece özel bir sınıflama olarak kabul edilmelidir.

Bu makalede üzerinde durulacak konu; eskiden beri anlatılagelen, bir bölümü çeşitli sebeplere bağlı olarak yazıya geçirilen fıkralarla, özellikle son yüzyılda ortaya çıkıp hızla yayılan yeni bir fıkra türüdür. İlkini, konuyla ilgisi olsun olmasın, herkes birkaç örneğiyle de olsa bilmektedir. Daha doğrusu bu tür fıkralar toplumumuz-

da öylesine yaygınlaşmıştır ki herkesin hafızasında ister istemez bir kaç tanesi yer edinebilmiştir. İkinci grubu oluşturan fıkra türü ise daha çok yeni hayatın izlerini taşıyan, o izleri yakından takip edebilen belirli bir kesimin anlattığı örneklerden oluşmaktadır.

Yukarıda bu fıkralardan söz ederken *tür* terimi kullanılmıştır. Aslında onun yerine *tip* terimi kullanılmalıdır. Geleneksel fıkra tipi-Modern fıkra tipi. Ancak burada yer verilen tip kavramı, özellikle masal araştırmaları sahasında görülen farklı yapıdaki masalları -burada fıkraları- ifade etmek için görülen farklı bir terim olmayıp bütünüyle, yüzlerce fıkrayı içine alacak genişliğe sahip bir tip olarak algılanmaktadır. Konu, farklı bir ifadeler zinciriyle de açıklanabilir: Eskiden beri bilinen, hatta kişi adlarına bağlı olanları da içine alan ve geleneksel olarak her kesimce bilinip anlatılan fıkralarla daha çok büyük şehirlerde ve okumuşlar arasında yayılabilen, ayrıca çeviri veya uyarlama kokusu taşıyan fıkralar.

Hatırlatılması gerekli olan bir nokta da ilginize sunulacaktır. Günümüzde anlatılan fıkralardan geleneksel bağı olanların ya karakteri/kişisi değiştirilmekte ya da o eski yani geleneksel fıkralar yeni şartlara göre uyarlanıp farklı bir renkle sunulmaktadır. Mizah dergilerinde, bir ara pek moda olan siyaset adamlarının adına bağlı olarak oluşturulan kitaplarda, her tür gazetenin -siyasi, spor, magazin, vb.- ilgili köşelerinde yer alan fıkralardan bazıları âdeta her iki tipin, geleneksel tip ile modern tipin karışımı gibidir. Onlarca yıldan beri anlatılan, pek çok kişi tarafından bilinen bir fıkranın kahramanı/kişisi (kahramanları/kişi-

leri) korunarak modern fıkra tipinin motifleri ile yeni fıkraların oluşturulması da önemli bir noktadır. Konunun kolayca anlaşılabilmesi için şu kısa örneğin aktarılmasında yarar vardır. Kahramanlarımız iyice gelenekselmiş Temel ile Dursun'dur; ancak yaşanan/dile getirilen olay ise yeni hayatın izlerini taşıyan bir motiftir:

Dursun Temel'e sorar:

"Dil paluğu hamsi paluğunun nesidir?"

"Ula sözcüsüdür, sözcüsü." (Kızılot 2012a: 33)

Burada Temel ile Dursun, geleneksel fıkralarımızın vazgeçilmez karakterleridir; 'sözcü' kavramı ise yeni hayatın, yani modern hayatın günlük dilimize kazandırdığı kelimelerden biridir. Böylece, gelenekselle modernizm birleşmiş olmaktadır.

Yine son yüzyılda Türk topluma aşılana başka bir fıkra türü daha vardır ki onu da modern fıkralar arasında sayabiliriz. Önceleri, 'Soğuk Amerikan esprisi' olarak algılanan bu fıkralar son yıllarda önce gazete ve dergi sayfalarında, daha sonra da Genel Ağ'da yaygınlaşmaya başladı. İlk örneklerini fıkra tarzında *bildir-meli* ve *konuşmalı* olarak gördüğümüz bu fıkralar sonradan *konuşmalı* şekle indirgenmiş, fazla bir bilgi ve açıklama getirilmeden sadece iki konuşmalı şekle sokulmuştur. İlkine örnek olarak verilecek olan fıkranın oluşum tarihi, *cola* (kola) genel adıyla bilinen gazlı içeceklerin ülkemize girmesinden sonraya rastlamaktadır.

İstanbul'daki bir otele on Amerikalı gezgin gelir. Konuklar kabul masasında kayıtlarını yaptırmaktadır. Bu arada otelin ayak işlerini gören, garsonlukla da ilgisi olan delikanlı bir

tepsi üzerine yerleştirdiği dokuz kola şişesiyle müşterilere yaklaşır ve ikram etmeye başlar. Ancak otelin müdürü, gelenlerin on kişi olmasına karşılık niçin dokuz kola getirdiğini sorunca delikanlı şu cevabı verir:

"Müdürüm, geçenlerde bir istatistikte okumuştum. On Amerikalıdan dokuz kola içiyormuş da..."

Günümüzde kısaltıla kısaltıla kuşa çevrilen, hatta bir bilmece havasına sokulan fıkralar âdeta tadımlık bile değil sanki solumalık veya duymalık şeklindedir. Aşağıdaki örneklerin benzerleri Genel Ağ'da da dolaşmaktadır.

• Adamın biri yumurtayı kırılmış, yumurta da bir daha onunla konuşmamış.

• Adamın birinin evi yanmış ama duvarı düzmüş.

• İlk Türk bayrağını kim dikmiştir? (Terzi)

• Çinliler çay içerken kaşıklarını sağa doğru çevirirler Japonlar ise sola doğru... Neden? Şeker erisin diye!

Âdeta bilmece havasına sokulan, dikkati ölçmeyi hedefleyen, intikal çabukluğu yakalamaya çalışan bu söz dizileri, belki de iki ad ile anılacaktır: *Zıpır bilmece-soğuk fıkra*. Tabii soru havası taşıyan, yani bilmece gibi algılananlar da, sonuçta işlevleri açısından fıkra kokusunu taşımaktadırlar.

Geleneksel fıkraların başlıca özelliği, kolaylıkla bir kahramanın adından koparılıp başka bir kahramanın adına bağlanıvermesidir. Bu bağlanma daha çok tanınmış bir fıkra tipine bağlanma şeklinde görülür. Mesela pek çok yöre tipine bağlı olarak anlatılan fıkralar kolaylıkla Nasreddin Hoca'nın adına bağlanıvermektedir. Bunun sonucu olarak da Nasreddin

Hoca'ya bağlı olduğundan şüphe etmediğimiz 100-125 civarındaki fıkra sayısı 1500'lere ulaşmaktadır. Bu sayıya, günlük köşe yazılarında Hoca'yı aramıza alan yazarların fantezileri yer almamaktadır. Bunların da yukarıdaki sayıya eklenmeleri hâlinde toplam sayı 2000'leri bile aşacaktır.

O hâlde araştırmacılara düşen bir görev olacaktır. Bu da, fıkraların esikliklerini ve konu farklılıklarını dikkate almak zorunda olduklarıdır. 19. yüzyılın olayına Nasreddin Hoca'yı tanık tutarak nükte üretmekle, 21. yüzyılın olayına aynı fıkra tipini tanık tutarak fıkra üretmek arasında hiçbir fark yoktur. Eğer bu tür olaylara başvurulacak olunursa çalışmanın adı ona göre belirlenmelidir. O takdirde de nükteyi oluşturan bütün unsurlar günümüzle ilgili olmalıdır. Bu konuda bize yardımcı olacağına inandığımız bir örneğin hatırlatılmasında yarar vardır.

Çizgilerinde Sururi imzasını kullanan karikatürist Sururi Gümen (1920-2000), 1952 yılından itibaren bir süre *Hürriyet* gazetesinde band formatında çizdiği Can Baba tiplmesiyle farklı bir yol izlemiştir. Kılık kıyafetiyle, yaşayış biçimiyle bir Bektaşî'yi hatırlatan Can Baba, bir gün yolda, kendisine benzeyen, ancak kılık kıyafeti modern hayatın çizgilerinden oluşan bir kişiyle karşılaşır. Sururi ertesi günden itibaren Can Baba'yı pos bıyıklı ve sarıklı değil, fôtr şapkalı olarak çizmeye başlar.

Bu da, her bandı âdeta bir fıkranın çizgiye aktarılmış şekli olan Sururi'nin, eski nükteleri, gelenekten ayırıp modern hayata almasından başka bir şey değildir. Artık Can Baba, 1950'lerin insanı, artık yavaş yavaş

modern hayatı özümseyen biridir. Bu olay da fıkraların yapısıyla birlikte ele alınırsa şöyle bir görünüm ortaya çıkacaktır: Eski fıkraları ve onların tiplerini topluma sunmak, bazı bilgilerin eklenmesiyle oluşacaktır. Filan kişiyi (asesbaşı, yasavul, nazır, lala, vb.) açıklayarak fıkranın anlatımını uzatmak yerine onların günümüzdeki uzantıları veya benzerleri olan bazı kişileri devreye sokmak anlaşılmayı kolaylaştıracaktır.

Bu konuda farklı bir nokta da, yapısı toplumca kabul gören modern bir fıkranın benzerlerinin hemen üretilip topluma sunulmasıdır. Yukarıda örneklenen Temel ve Dursun fıkrasındaki 'sözcü' kelimesine dayandırılan nükte, bir süre sonra aşağıdaki fıkranın yayılmasının önünü açacaktır.

Dursun Temel'e sorar:

"Kılıç paluğu hamsi paluğunun nesidür?"

"Korumasıdır." (Kızılot 2012b: 10)

Her iki fikir birlikte ele alınır ve onların ortak noktalarından yola çıkılırsa onlarca *Temel-Dursun-balık* fıkrası üretilebilir. Hatta daha ileri gidilerek hamsi balığı için bir kılıç-kalkan ekibi kurdurabilir veya daha irice olan bazı balıklarlarla dede-torun ilişkisi kurulabilir.

Bazı fıkraların oluşmasında yer alan eşyaların dokunulmazlıkları vardır; fıkra onsuz oluşmaz. Daha doğrusu fıkra onunla bir anlam kazanır. Geleneksel kesimin kolayca anlayabileceği/anlamlandırabileceği o eşyanın işlevini yüklenecek bir eşya bulunmadan o fıkrayı modern hayata uyarlayamazsınız. Hatta bazı fıkralarda o eşyanın adı belki de nükteyle kafiye oluşturacaktır.

Düne kadar evlerimizin vazgeçilmez küçük alanlarından olan *yüklük*, hem mekân hem kelime olarak günümüzün modern şehir hayatından uzaklaştırılmıştır. Buradaki *yükün* anlamı değişmiş, mekân da kendini *banyoya*, *duşa*, *duşa kabine* bırakmıştır. Bu arada insanımızın *gardolap* şeklinde söylediği *gardrop*'u da hatırlamalıyız. Bu kavramlarla ilgili fıkraların anlaşılabilmesi ancak bu tür kelimelerin anlamlarının bilinmesiyle mümkündür.

Bir Nasreddin Hoca fıkrasındaki tarih çatışması (anakronizm) sonucunda karşısına çıkarılan Timurlenk ile ilgili *futa* kelimesi ya açıklanacaktır veya yerine günümüzdeki karşılığı konulacaktır. *Heybe* kalmadığı için onu bilenler de kalmadı, dolayısıyla Bektaşî fıkrasındaki *heybeye* dayalı nükte de, gerekli açıklama yapılmadıkça zor anlaşılacaktır.

Geleneksel fıkralarda güldürme ön planda yer alır; az sayıda fıkranın düşündürme ve eğitme işlevi vardır. Günümüzün modern fıkralarında ise düşündürme oranı artmıştır. Hatta bazı fıkraların algılanabilmesi için kısa bir zaman diliminin geçmesi gerekecektir. Mesela, birkaç kişilik bir topluluğa anlatılan geleneksel bir fıkra, dinleyicileri aynı anda güldürebilir. Kısacası fıkranın mesajı hemen algılanmış ve ortak bir tavır konulmuş, birlikte gülünmüştür. Oysa modern fıkraların bazılarında bu tepkiyi ortak zamanlı olarak göremiyoruz. Fıkranın, belki de açık olmayan nüktesi, dinleyicilerle kısa aralıklarla algılanmakta, gülme olayının dışı vurulması aralıklı olmaktadır. Bu durum, benzer bir olayla değerlendirilerek aşağıdaki şekilde ortaya konulabilir:

Bir tiyatro salonundasınız. Sah-

nede, izleyicilerin gülmesini gerektirecek bir nükte ortaya konuluyor. Ancak, izleyicilerden bazıları hemen gülerken bazılarının nükteye karşı olan tepkileri gecikmeli oluyor. Benzer bir durum, sınıfta öğrencilerine konu ile ilgili bir fıkra anlatan öğretmen olayında da yaşanılabilir. Nükteyi yakalamaları gecikenler, ya hiç gülmeyecekler veya gecikerek güleceklerdir. Toplum, bu tür olaylara yani gülme gecikmelerine, biraz argo koksa da, uygun bir söyleyişi geliştirmiştir: Jetonun geç düşmesi. Ancak bazı durumlarda nüktelyi yakalayamama açısından dinleyicilerin de haklı olduğu durumlar söz konusudur. Özellikle bölge ağzıyla anlatılan fıkraları, başka coğrafyaların insanının anlaması hiç de kolay olmayacaktır. Bu durum, yeni girilen hayatın getirdiği ve modernlikle paralel olan kelimelerle de ilgili olabilir. Aşağıdaki fıkra yerel kelimelerin bir fıkranın anlaşılmasında oynayacağı rolü açıkça ortaya koymaktadır:

Soğumsuzu da Yerim

[Erzurum'un] Oltu ilçesine yeni bir kaymakam atanmıştı. İlk gün muhtar kaymakamı evine yemeğe davet etmişti. Kasabanın ileri gelenleri de yemekte hazır bulunuyorlardı.

Kaymakamın, önüne gelen yemekleri, yakın eve pırtı taşır gibi şapür şapür atıştırdığını gören birisi dayanamamış, sormuş:

“Gaymakan beg, her halde bizim yemeklerimizi çok begendin. Bahiram soğumsuz soğumsuz yiyirsen.”

“O soğumsuz ne ise getirin, onu da yerim.” (Atılcan 1993: 29)

Burada fıkranın anlaşılması, nüktenin yakalanması için *soğumsuz* kelimesinin anlamının bilinmesi gerekmektedir. Kaymakam *soğumsuz*'u

da yiyecek sanmış ve onu da yiyebileceğini söylemiştir. Bu fıkrayı dinleyen Erzurumlu olmayanlar nükteyi yakalayamayacakları için gülemeyeceklerdir. 'Nükte çözücü kelime' olarak adlandırabileceğimiz *soğumsuz*'un anlamı şöyledir: *Yemeği kuralına uymadan, âdeti hiç doymayacakmış gibi yemek*. Demek ki kelime *soğumsuz*, kaymakamın sandığı gibi bir yiyecek değil, yemek yeme türüydü.

Hastalık adlarının eskiden beri bilinen, çoğu Arapça asıllı olan adlarının yanında Batı dillerinden alınan ve temeli Latinceye dayalı olan adları da vardır. Halkımız bu yeni adlara zamanla alışmıştır. Özellikle ülkemizde salgın olarak görüldüğü dönemlerde bu adlar da sıkça kullanılmaya başlanmıştır: Tüberküloz, kolera, grip, vb. Aşağıdaki örneğimizde, insanımızın anlamını bilmediği bir hastalık adını nasıl yorumladığı görülecektir. Biz, fıkrada adı geçen ilimizin insanını düşünerek, fıkranın adı ile nüktenin dayalı olduğu ilimizin adını vermeyeceğiz; siz, o boşluklara istediğiniz bir il veya ilçemizin adını koyabilirsiniz.

(.....**liyim**)

Profesör, öğrencileriyle birlikte koşulları geziyormuş. Bir ara yüzü oldukça solgun bir hastanın önünde durmuş.

Öğrencilerinden birine sormuş:

"Koleralı olan bu mu?"

Hasta, öğrencinin cevap vermesine fırsat kalmadan yattığı yerden atılmış:

"Hayır doktor bey, ben koleralı moleralı değilim; özbeözliyim." (En Güzel Doktor Fıkraları 1982: 28-29)

SONUÇ

Günümüze gelinceye kadar fıkralarımız üzerinde çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Araştırmacılar ve incelemeciler geçen yüzyılların âdeti birer deneme veya araştırma niteliği taşıyan değerlendirmelerini göz önüne alarak kendileri de yeni öneriler getirmişlerdir. Bu yazıda da böyle yeni bir öneri gündeme taşınmaktadır. Alanın uzmanları, bu yeni önerimizi dikkate alarak görüş bildirmeleri durumunda gelecekteki çalışmalara ışık tutmuş olacaklardır. Sürekli olarak benzer sınıflamalara bağlı kalarak alanın gelişmesine katkı sağlamamak elbette düşündürücüdür. Bu yazıda, kırk yıllık fıkra araştırmacılığının yüklediği sorumluluk bir ucundan tutularak yerine getirilmeye çalışılmıştır. Özellikle bilimsel çalışmalarını fıkralar üzerine kuran meslektaşlarımızın olumlu katkıları sağlayacağı umulmaktadır.

KAYNAKÇA

- Atılcan, İhsan Coşkun. *Erzurum Fıkraları*. Ankara: Erzurumlular Vakfı, 1994.
- En Güzel Doktor Fıkraları. İstanbul: Deniz Kitapları, 1982.
- Gözaydın, Nevzat. "Türk Fıkralarının Tasnifi Üzerine Bazı Düşünceler ve Bir Tasnif Denemesi". *Uluslararası Yunus Emre, Nasreddin Hoca, Karamanoğlu Mehmet Bey ve Türk Dili Semineri Bildirileri, 10-12 Haziran 1977* Ankara: Konya Turizm Derneği Yayınları, 1977.
- Kızılot, Şükrü. "Sözcü". *Hürriyet*, 21 Ekim 2012: 33.
- Kızılot, Şükrü. "Hamsi ve Kılıç Balığı". *Hürriyet*, 04 Kasım 2012: 10.
- Sakaoğlu, Saim. "Türk Folklorunda Alık Fıkraları". *Uluslararası Folklor ve Halk Edebiyatı Semineri Bildirileri*. Ankara: Konya Kültür Derneği Yayınları, 1976.
- Yıldırım, Dursun. *Türk Edebiyatında Bektaşî Tipine Bağlı Fıkralar*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1976.